

Editie en/of archief: moderne manuscripten in een digitale architectuur

Dirk Van Hulle, Universiteit Antwerpen

SAMENVATTING

Een recente trend in de editiewetenschap is het geleidelijke vervagen van de scheiding tussen digitale archieven en elektronische edities, met als resultaat een continuüm, eerder dan een dichotomie. Dit artikel onderzoekt hoe de architectuur van een digitaal archief zo kan worden ingericht dat gebruikers zelf tekstfragmenten naar keuze kunnen collationeren met behulp van een collatie-instrument en op die manier autonoom kunnen bepalen hoe deze digitale architectuur functioneert – als een archief, als een genetisch dossier of als een editie.

1. INLEIDING

Het begrip ‘elektronische editie’ is niet zo gemakkelijk te definiëren en hetzelfde geldt voor de ‘genetische editie’. Maar de combinatie van beide maakt de focus scherper. Vanuit de invalshoek van de Franse *critique génétique* blijft er – los van recente technische ontwikkelingen (Crasson, 2008; Leriche & Meynard, 2008; Shillingsburg, 2006) – een definiërende kern zitten in wat Almuth Grésillon in 1994 al onder het kopje ‘*L’édition génétique électronique*’ in *Éléments critique génétique* schreef (Grésillon, 1994, p. 199; zie ook de Biasi, 1996). Toegegeven, in volle hypertext-euforie waren de verwachtingen rond ‘Hypercard’ en ‘multifenêtrage’ begrijpelijkerwijs nogal hooggespannen, maar de mogelijkheid om een transcriptie van alle tekstversies te combineren met hun respectieve digitale facsimile’s kwam tegemoet aan de cruciale dubbele taak van de tekstgenetische editie: ‘donner à voir’ en ‘donner à lire’. Ook wat de collatie van tekstversies betrof, zag Grésillon grote voordelen tegenover de editie in gedrukte vorm:

le reproche fait aux éditions génétiques sur papier, à savoir que les phénomènes pertinents d’une genèse ne sont pas collationnés, pas rendus visibles, n’aura plus de raison d’être. Pour peu qu’on ait introduit

les indices nécessaires, on peut immédiatement faire défiler sur écran toutes les réécritures d'un même syntagme, d'une même phrase, d'un même paragraphe, d'un même chapitre: les différences apparaîtront dans un marquage spécial et seront plus faciles à décoder que dans n'importe quel appareil synoptique imprimé. (Grésillon, 1994, p. 201)

Zo definieerde Grésillon de elektronisch-genetische editie impliciet ook ex negativo. Een elektronische genetische editie zou, in tegenstelling tot de gedrukte genetische edities destijds, niet zomaar een verzameling transcripties of facsimile's zijn. Intussen zijn er echter meer elektronische projecten die zich precies daartoe beperken dan elektronische edities die ook collatie mogelijk maken. Gewoonlijk komen deze projecten daar ook voor uit en worden ze 'archieven' genoemd (zoals het *Rossetti Archive* of het *Walt Whitman Archive*). De grootste bezwaren tegen digitale archieven zijn dat het hierbij enkel zou gaan om een elektronisch magazijn waar beelden en transcripties gestockeerd worden; dat dit soort archieven inherent het gevaar met zich meebrengen dat de gebruiker erin verloren zal lopen; dat de gebruiker geen kritische leestekst aangeboden krijgt; en dat ze geen variantenapparaat bevatten. Dit roept de dubbele editietheoretische vraag op: is de kloof tussen een archief en een editie werkelijk onoverbrugbaar en is een variantenapparaat datgene wat een kritische editie van een archief onderscheidt? Om die dubbele vraag te beantwoorden is het nodig te achterhalen wat met een variantenapparaat wordt bedoeld.

2. EDITIE EN VARIANTENAPPARAAT

De meest beperkte definitie van een variantenapparaat is een lijst van tekstelementen die in de beschikbare tekstversies van elkaar verschillen. Een dergelijke definitie gaat uit van een bepaalde presentatievorm die het resultaat is van een lange traditie van edities in boekvorm, waarbij het gedrukte medium de editeur ertoe dwingt om het apparaat te reduceren tot enkel die elementen die verschillen tegenover een andere tekstversie. Met betrekking tot het werk van de Ierse schrijver Samuel Beckett zijn de edities van Charles Krance hiervan een illustratie. Dit is bijvoorbeeld een synoptisch apparaat van de eerste regel ('A voice comes to one in the dark. Imagine.') van *Company*, een van Becketts latere werken:

(1) l.l.:

(a1) A voice /@/ one lying >one his back\$ ~.

(a2) ^ @. > ^ ^ ^ ^ \$ > supine ~.

- (b) /@/ one lying (\$) on his back ~. (>) A @. Develop. (+)
(c1) /@/. Belie.(\$) Confute(\$+) Imaginer./sic/
(c2) >Imagine.
(Beckett, 1993, p. 64)

Het is een ingewikkeld instrument met een intimiderende lijst van diakritische tekens. De editie dateert van 1993, een jaar vóór de publicatie van *Éléments de critique génétique*, en dit is wellicht het soort ‘appareil synoptique imprimé’ waar Grésillon op doelde.

Een iets ruimere definitie zou kunnen luiden: een variantenapparaat is het resultaat van collatie. Deze definitie gaat niet uit van de presentatie, maar van het werkproces dat aan de basis van een variantenapparaat ligt, en laat zodoende meer ruimte voor nieuwe editiewetenschappelijke initiatieven. Het ligt binnen de mogelijkheden van de elektronische editietechnologie om een collatie-instrument te ontwikkelen dat voor verscheidene projecten inzetbaar kan zijn. Op basis van programma’s als Juxta¹ (een *open-source* collatie-instrument oorspronkelijk ontwikkeld door Nick Laiacona voor het NINES-project) en CollateX (een collatie-instrument voor het maken van wetenschappelijke edities op basis van verscheidene elektronische tekstversies in diverse formaten, waaronder XML) wordt binnen het Europese samenwerkingsverband COST ‘Interedition’² aan een dergelijk inter-operationeel instrument gewerkt, met mogelijk gevolgen voor de definitie van het begrip variantenapparaat en voor de relatie tussen archieven en edities.

In principe moet het mogelijk zijn om een collatie-instrument zodanig te ontwikkelen dat om het even welke gebruiker van om het even welk archief er zelf een editie van kan maken – tenminste, in theorie. Maar in de praktijk is het niet zo eenvoudig. Als we dit willen verwezenlijken, moeten we het archief zodanig uitrusten dat dit mogelijk wordt. De vraag is hoe. De hier besproken testcase is een project rond de manuscripten van Samuel Beckett, het Beckett Digital Manuscript Project, waarvoor we aan het *Centre for Manuscript Genetics* van de Universiteit Antwerpen een digitale architectuur hebben ontwikkeld. Om het verdwaalgevaar te beperken en de gebruiker beter wegwijs te maken in de tekstversies die in het project aangeboden worden, leek het ons nuttig om het digitale archiefmateriaal van een aantal basisgegevens te voorzien.

¹ <<http://www.juxtasoftware.org/>> [7 januari 2010]

² COST-actie IS0704 ‘An interoperable supranational infrastructure for digital editions (interedition)’ <<http://www.interedition.eu>> [7 januari 2010]

2.1. SEGMENTERING EN INTERACTIE BEELD / TEKST

De segmentering is in de eerste plaats nuttig om de facsimile's aan de transcriptie te koppelen. Het Franse ideaal van een elektronische editie, waarbij de focus ligt op de combinatie van facsimile en transcriptie, vertrekt heel nadrukkelijk vanuit het idee van de pagina als eenheid. Het is zelfs mogelijk dat die focus een zekere fetisjisering van de pagina-layout met zich meegebracht heeft. Terwijl de Duitse en Nederlandse editietradities een diplomatische transcriptie definiëren als een weergave van de brontekst 'waarin met behulp van diacritische tekens doorhalingen, omzettingen, veranderingen, onleesbare passage, beschadigingen etc. aangegeven worden' (Mathijsen, 1997, p. 254), was volgens de Franse *critique génétique* een transcriptie pas 'diplomatisch' als de plaatsing van een schuingeschreven toevoeging in de linkerbovenhoek in de transcriptie ook werkelijk schuingedrukt werd in de linkerbovenhoek. Maar als de transcriptie aan een facsimile is gekoppeld, is die topografiegevoeligheid van de transcriptie misschien een beetje dubbelop. Het diplomatische afschrift in een archiefeditie was oorspronkelijk bedoeld als grondslag voor verder wetenschappelijk onderzoek, om 'het steeds opnieuw raadplegen van de documenten overbodig' te maken (Mathijsen, 1997, p. 75). Intussen geven digitale facsimile's hoe dan ook een accurater beeld van de topografie van het manuscript, zelfs als de gebruiker er geen letter van kan ontcijferen.

De documentaire focus leeft vaak op gespannen voet met een meer tekstgerichte aanpak. Vanuit het standpunt van de schrijver heeft bijvoorbeeld het moment waarop hij aan het einde van de bladzijde kwam, vaak weinig of geen betekenis, maar dat hoeft uiteraard geen reden te zijn om af te zien van topografiegevoelige diplomatische transcripties. In een digitale omgeving kan deze aanpak toegepast worden in de vorm van topografische transcripties waarvoor Photoshop een handig programma is. (Fig. 1 & 2)

Maar deze werkwijze is heel arbeidsintensief en het resultaat erg statisch. De computer kan het, net als een scan, gewoon als een beeld verwerken. Om de transcriptie flexibeler te maken, zodat de teksten vanuit diverse invalshoeken bestudeerd kunnen worden, beveelt het Committee on Scholarly Editions (CSE) van de Modern Language Association³ een open formaat zoals TEI XML aan. Als de transcriptie dus in XML gecodeerd is, zou de meest pragmatische werkwijze inhouden dat het digitale facsimile rechtstreeks aan deze transcriptie gelinkt wordt. Daarom lijkt het een goede zaak om de diplomatische

³ <http://www.mla.org/cse_guidelines> [7 januari 2010]

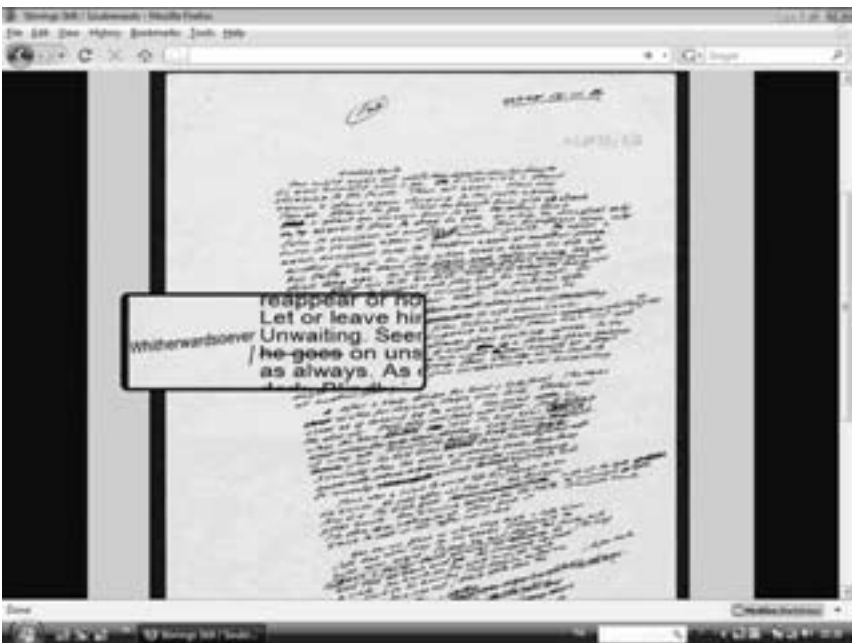

Fig. 1 & 2: Topografische transcriptie van een manuscript van Samuel Beckett's *Stirrings Still* (UoR MS 2935/3/2) en de optie om de topografische transcriptie meteen aan een specifieke passage op het digitale facsimile te koppelen.

transcriptie niet al te ‘topografisch’ te definiëren, maar eerder als een poging om de ontcijfering van een handschrift zo dicht mogelijk bij het beeld van dat handschrift te betrekken *in werkbare tekstsegmenten* (bijvoorbeeld zin per zin). Vandaar het belang van segmentering. In die zin zou het mogelijk moeten zijn om de tekstgerichte aanpak in XML rechtstreeks aan de beeldgerichte aanpak te linken (zie Fig. 3).

Dit soort ‘lineaire’ transcriptie reduceert het manuscript volgens de kritiek van Jean-Louis Lebrave tot een tekstueel model (Lebrave, 1993, p. 214). De vraag is echter of een dergelijke ‘reductie’ noodzakelijk een verlies impliceert. Door de koppeling van het beeld aan de tekst kan de interactie tussen de beeldgerichte aanpak en de tekstgerichte aanpak ook verrijkend zijn (Van Hulle, 2007, p. 30). Daniel Ferrer heeft overtuigend geargumenteed dat een manuscript geen tekst is, maar een ‘protocol’ voor het maken van een tekst (Ferrer, 1998, p. 61). Daarmee vestigde hij in de eerste plaats de aandacht op het iconische aspect van het manuscript omdat dit punt destijds in een voornamelijk tekstgeoriënteerde editietraditie in de verf gezet moest worden. Intussen krijgt dit iconische aspect (dankzij recente ontwikkelingen in de

Fig. 3: Directe koppeling van de lineaire XML-transcriptie aan de corresponderende passage op het digitale facsimile.

elektronische teksteditie) de aandacht die het verdient. Het hoeft echter niet in die mate de nadruk te krijgen dat het meteen tot het andere uiterste zou leiden, een soort beeldfetisjisme, waardoor bijvoorbeeld het einde van een pagina als een dwingender afbakening van een tekstblok zou worden geïnterpreteerd dan bijvoorbeeld het einde van een paragraaf. Beide hebben een functie – het einde van de pagina binnen een documentgerichte analyse, het einde van de paragraaf binnen een tekstgerichte analyse. Voor een archivaris of voor een grafisch ontwerper kan het van belang zijn te weten dat het eerste woord van pagina 5 in MS 2934 ‘died’ is, maar voor de schrijver Samuel Beckett was het gewoon het werkwoord dat volgde op het eerste deel van zin ‘The same as when among others Darly once’, waarvan het tweede deel louter uit plaatsgebrek niet meer op de laatste regel van de vorige bladzijde kon. Het manuscript mag uiteraard niet uitsluitend tot tekst gereduceerd worden, maar het zou net zo verarmend zijn om het enkel tot een beeld te reduceren. Wat een genetische editie op een evenwichtige manier kan proberen te tonen, is de wisselwerking tussen enerzijds het document als beeld en anderzijds de tekst die op basis van dat document is geproduceerd.

In het geval van een tweetalig oeuvre zoals dat van Beckett kan het nuttig zijn om, volgens hetzelfde segmenteringsprincipe, een Engelse vertaling aan het Franse manuscript te koppelen, wat we gedaan hebben voor de roman *Molloy* (Fig. 4).

2.2. VARIANTEN EN PARALIPOMENA

Ook de interactie tussen toevoegingen en paralipomena⁴ kan op die manier beklemtoond worden. Beckett deed wat veel schrijvers doen: hij schreef de tekst meestal op de rechterbladzijde van zijn werkschrift, en reserveerde de linkerbladzijde voor toevoegingen. Maar soms schreef hij op die linkerbladzijde ook gewoon losse gedachten die niet rechtstreeks deel uitmaken van de tekst op de rechterzijde.

⁴ Marita Mathijsen definieert het begrip ‘paralipomena’ als ‘materiaal [...] van de hand van de schrijver dat geen versie van het werk vertegenwoordigt, maar er toch direct mee verbonden is: bij voorbeeld kladjes met schema’s over familierelaties van de romanfiguren, rijmprobeerders, schetsen van de hoofdstukopbouw’ (Mathijsen, 1997, p. 44-47); en verder als ‘materiaal, dat door de afwezigheid van syntactisch identieke plaatsen of door de afwezigheid van syntactische structuren of door het ontbreken van zinsstructuur niet direct in een variantensysteem op het werk betrokken kan worden’. (p. 282)

Fig. 4: Directe koppeling van de vertaling aan de corresponderende passage op het digitale facsimile.

In de visualisering staan de paraliptomena hier op de linkerkzijde, terwijl toevoegingen worden aangegeven als genummerde 'Additions' die de lezer meteen naar de relevante plek in de tekst op de rechterzijde verwijzen. Op die manier wordt de wisselwerking tussen document (de plaats van de toevoeging op de linkerkzijde) en tekst (de plaats van de toevoeging in de doorlopende tekst) visueel geactiveerd.

2.3. SEGMENTGROOTTE

Om niet te verdwalen, zou de lezer ook de kans moeten hebben op elk moment een bepaald segment in één versie met dezelfde passage in alle andere versies te vergelijken. De grootte van zo'n segment is soms moeilijk te bepalen. In het geval van *Stirrings Still* – het voorlaatste werk van Samuel Beckett – hebben we de lezer de mogelijkheid geboden om de grootte van de segmenten aan te passen en te kiezen uit Large, Medium, Small. Large kan dan een hoofdstuk zijn, Medium een paragraaf, en Small één enkele zin. Uiteindelijk

Fig. 5: Transcriptie van Samuel Beckett's werkschrift UoR MS 2934, met op de linkerzijde zowel paralipomena als toevoegingen. Toevoeging 6 ('to make matters worse'), bijvoorbeeld, staat op de linkerzijde van het *document* en heeft tegelijk haar plaats in de *tekst* op de rechterzijde. Beide plaatsen worden met gele achtergrond geaccentueerd als de cursor er overheen glijdt.

blijkt in de praktijk vooral die kleinste eenheid het nuttigst.⁵ Om het even waar de lezer zich in het genetische dossier bevindt, de optie 'Compare versions' geeft door middel van een icoontje telkens de segmenten aan voor de tekst in kwestie.

Door middel van een nummering in de onderliggende *markup*-taal kunnen de overeenstemmende segmenten aan elkaar gerelateerd worden in de visualisering. Het visuele resultaat levert dan een synopsis op die eigenlijk het tegendeel is van het variantenapparaat zoals het door Charles Krance was

⁵ Soms gebruikte Beckett geen volzinnen in zijn experimenteel theater of proza. Een goed voorbeeld is het toneelstuk *Not I*. De tekst van dit toneelstuk ziet eruit als één groot tekstblok bestaande uit korte fragmentjes die telkens afgebroken worden door drie puntjes. Op basis van een synopsis die Beckett zelf van zijn tekst ooit heeft gemaakt, kan de tekst in segmenten verdeeld worden; verder is het principe hetzelfde.

opgevat: de lezer krijgt een synoptisch overzicht van alle beschikbare versies van het betreffende segment, waarbij elke tekstversie *volledig* te zien is en in eerste instantie zonder markering van varianten. In een volgende stap kan de gebruiker (met de ‘Tools’-optie) de varianten laten markeren (zowel varianten tegenover de basistekst, als varianten tegenover een vorige versie).

2.4. SYNTACTISCHE CONTEXT

Het traditionele apparaat zoals dat van Krance was ontworpen vanuit het criterium dat papier duur is. Bijgevolg moest elke herhaling vermeden worden. Het grote nadeel hiervan is het verlies van syntactische context. Zelfs als je de diakritische tekens uit het hoofd kent, blijft het moeilijk om te reconstrueren wat het effect is van een bepaalde variant op de onmiddellijke context van de zin of de passage waarin iets veranderd is. Als het de bedoeling van een editie is dat onderzoekers en andere lezers er iets mee *doen* (om bijvoorbeeld hun interpretaties te schragen met het inzicht in de genese dat het variantenapparaat biedt), dan mag het variantenapparaat dit doel niet voorbijschieten.

Het gaat om de relevantie van een variant en dat is niet alleen een zaak van varianten maar ook van *invarianten*. Als er in een zin van tien woorden slechts één woord verandert, blijven de negen andere ogenschijnlijk wel ongewijzigd, maar ze kunnen niettemin een betekenisverschuiving ondergaan door die ene variant. Dat neveneffect van varianten maakt ze eventueel relevant. Het is dus van groot belang om in een editie het variantenapparaat aan te reiken als een instrument om dat neveneffect te kunnen onderzoeken. Het behoud van de syntactische context in het apparaat is daarbij een grote hulp.

2.5. ‘CAMPAGNES DE RÉVISION’, SCHRIJFLAGEN EN SCHRIJFSTAPPEN

Als de auteur met uiteenlopend schrijfmateriaal te werk is gegaan bij elke zogenaamde ‘campagne de révision’ (bijvoorbeeld blauw en rood potlood, bovenop de zwarte inkt van de eerste schrijflaag), is het mogelijk om op één enkel document verscheidene schrijflagen te onderscheiden op basis van de *rend-attribute* (bijvoorbeeld *rend*=“blue crayon”) bij de `` en `<add>`

tags in de codering. Bovendien is het mogelijk om (bijvoorbeeld door middel van een *ana-attribute* bij de en <add> tags) een nummer te geven aan elke doorhaling of toevoeging, zodat ook de schrijfstappen per zin weergegeven kunnen worden. Schrijflagen en schrijfstappen zijn echter niet altijd even gemakkelijk te onderscheiden (bijvoorbeeld wanneer alle ‘campagnes de révision’ in dezelfde zwarte inkt zijn gebeurd), waardoor er zoveel interpretatie komt kijken bij deze procedures dat ze Hans Zellers strikte tweedeling tussen ‘Befund’ en ‘Deutung’ enigszins ondermijnen (Zeller, 1971).

3. ARCHIEF EN COLLATIE

Als het archief zodanig is uitgerust dat alle versies van om het even welk segment opgeroepen kunnen worden, is het maar een kleine stap om daarin de varianten te markeren, bijvoorbeeld door middel van vetdruk voor varianten tegenover de basistekst en cursief voor varianten tegenover de vorige versie. Het is ook mogelijk de lezer de optie te bieden om twee versies uit de lijst te kiezen en die parallel tegenover elkaar te plaatsen om het vergelijken te vergemakkelijken. In het geval van *Stirrings Still* biedt de editie een dergelijk variantenapparaat aan, maar in principe moet het – met behulp van een collatie-instrument – mogelijk zijn om de lezer *zelf* de gekozen segmenten te laten collationeren. De procedure zou er dan ongeveer als volgt uitzien: de lezer bestudeert de manuscripten in het elektronische archief; hij is geïnteresseerd in één bepaald fragment; klikt op het corresponderende icoontje; krijgt alle versies van het segment; kiest er twee uit en laat het collatie-instrument de varianten naar voren halen. Bij transcripties van moderne manuscripten is er wel een bijkomende moeilijkheid. De eigenheid van moderne manuscripten is dat ze gewoonlijk veel doorhalingen en toevoegingen vertonen, waarmee een collatie-instrument in de problemen zou kunnen komen. Hiervoor kan een opsplitsing in een grond- en een toplaag een oplossing bieden.

3.1. VERSIES EN SUBVERSIES

Om de lezer de kans te bieden de tekst van een manuscript niet alleen in de ‘default’-transcriptie (met alle doorhalingen en toevoegingen) te lezen, maar ook ‘in schijfjes’, bestaat de optie om (in de visualisatie van de gecodeerde transcriptie) voor elke versie de doorhalingen weg te laten en enkel de zogenaamde grondlaag of enkel de toplaag van het manuscript te tonen. De eerste

zin van de eerste manuscriptversie van *Stirrings Still / Soubresauts* gaat bijvoorbeeld als volgt:

Tout ~~le temps~~ ^{toujours} à la même distance

met als ‘grondlaag’:

Tout tout le temps à la même distance

en als ‘toplaag’:

Tout toujours à la même distance

Met deze twee relatief rechtlijnige tekstversies zou een collatiemachine dan misschien aan de slag kunnen. Samen met Ronald Haentjens-Dekker en Joris van Zundert van het Huygens Instituut is het *Centre for Manuscript Genetics* een testcase aan het uitwerken om de mogelijkheden van een digitaal ondersteunde collatie van manuscriptversies te maken die resulteert in een apparaat dat genetische varianten visualiseert. De functie die het mogelijk maakt om de grondlaag of toplaag van een document te visualiseren, werkt op basis van de tags `` en `<add>` in de onderliggende XML-codering. Voor de ‘grondlaag’ worden `doorgehaalde passages` gevisualiseerd zonder doorhaling, terwijl alle `<add>toevoegingen</add>` worden weggelaten. Voor de ‘toplaag’ worden de doorgehaalde passages weggelaten en de toevoegingen in de doorlopende tekst opgenomen.

Theoretisch zou hiertegen geopperd kunnen worden dat het daarbij niet om tekstversies gaat, maar om schrijflagen; of dat deze procedure geen duidelijk onderscheid maakt tussen verschillende ‘campagnes de révision’. Bijvoorbeeld in het geval van zogenaamde *currente calamo* of ‘onmiddellijke’ correcties zou men kunnen argumenteren dat een vervanging van een doorhaling op dezelfde regel nog tot de ‘grondlaag’ behoort.⁶ In vele gevallen gaat het slechts om een half woord dat al na een paar letters doorgehaald wordt en vervangen door een alternatief, bijvoorbeeld: ‘Hij reed met de ~~at~~ fiets naar het dorp.’

Er zijn verschillende manieren om een dergelijke ‘onmiddellijke correctie’ te transcriberen. De lijst van diakritische tekens gehanteerd door het Huygens

⁶ Zogenaamde ‘Sofortcorrecturen’ leiden volgens Siegfried Scheibe niet tot een nieuwe versie. Pas wanneer het werk onderbroken is en de auteur achteraf wijzigingen heeft aangebracht in de tekst van het manuscript, is er volgens hem sprake van een nieuwe versie (Scheibe, 1982).

Instituut zoals het door Marita Mathijssen in 1997 werd beschreven, suggereert $\langle a \neq b \rangle$ voor een onmiddellijke correctie bij lineaire weergave; ‘b’ wordt hier meteen herkend als een correctie, maar die herkenning is niet altijd evident. Mathijssen voegt ook meteen toe: ‘Omdat de onmiddellijke correctie niet altijd herkenbaar is, dient dit teken slechts gehanteerd te worden als er geen twijfel mogelijk is’ (Mathijssen, 1997, p. 294), wat impliceert dat bij twijfel enkel de doorhaling wordt weergegeven als $\langle -a \rangle$. In XML zou het eerste geval (1) vertaald kunnen worden als een *inline addition*: $\langle \text{del} \rangle a \langle / \text{del} \rangle \langle \text{add place='inline'} \rangle b \langle / \text{add} \rangle$. Het tweede geval (2) zou, vertaald naar XML, een codering opleveren waarbij correctie b zonder meer (zonder $\langle \text{add} \rangle$ -tags) op $\langle \text{del} \rangle a \langle / \text{del} \rangle$ volgt.

Als in geval (1) alleen de tekst binnen de $\langle \text{del} \rangle$ -tags tot de tekst van de grondlaag wordt gerekend en de toevoegingen (ook de *inline additions*) worden weggelaten, resulteert dat in een lichtjes nonsensicale versie: ‘Hij reed met de au naar het dorp.’ Maar ook geval (2) levert een syntactisch problematische grondlaag op: ‘Hij reed met de au fiets naar het dorp.’ Beide opties zijn even onelegant. Maar precies daarom zijn ze geschikt om als basis te dienen voor het detecteren van ‘genetische varianten’ of ‘ontstaansvarianten’, met misschien zelfs een lichte voorkeur voor optie (2) omdat die een transcriptie oplevert waarin de aarzeling van de onmiddellijke correctie in de eerste schrijflaag tot haar recht komt. Hoe kortstondig die aarzeling ook is geweest, ze vormt in de ‘grondlaag’ een soort open variant (‘au fiets’), een syntactische knoop die pas in de ‘toplaag’ wordt doorgehakt: ‘Hij reed met de fiets naar het dorp.’

Bij echte ‘open varianten’ is de syntactische knoop ook in de toplaag nog niet doorgehakt. Het omkeerde komt ook voor: in een van de manuscripten van *Stirrings Still* schreef Beckett eerst: ‘After all they did.’ Hij haalde ‘ aH ’ door en verving het door ‘^{what}’: ‘After aH^{what} they did.’ Maar in een derde fase haalde hij ook ^{what} weer door, zonder het door iets anders te vervangen. De volgende tekstversie maakt duidelijk dat hij besloten had om het toch bij ‘all’ te laten, dus zou men er vanuit theoretisch standpunt voor kunnen pleiten om ‘After all they did’ als toplaag te beschouwen, omdat dit hoogstwaarschijnlijk overeenstemt met de intentie van de auteur. Maar die intentie is niet expliciet gemaakt in het document, dat misschien best heel letterlijk beschouwd moet worden als ‘protocol’ voor het maken van een tekst. Dat de grondlaag/toplaag-optie een mechanische procedure is om (sub)versies en schrijflagen uit de transcriptie te extraheren, kan vanuit dit ‘protocol’-standpunt juist een voordeel zijn: de toplaag die verschijnt, is niet de weergave van de (vermeende)

auteursintentie, maar van wat het protocol aangeeft. Zowel ‘all’ als ‘what’ zijn doorgehaald en ze zijn door niets vervangen, dus zal in de toplaag ook niets verschijnen: ‘After they did.’ Opnieuw is dit een syntactisch problematisch resultaat, maar precies dat problematische is wat een variantenapparaat interessant maakt. Het is pas dankzij de vergelijking met de grondlaag van deze versie en met die van de volgende versie dat het gapende gat een betekenisvolle afwezigheid wordt.

3.2. COLLATIE OP MAAT

Een volgende stap in de ontwikkeling van elektronische edities en digitale archieven brengt ze dichterbij elkaar: de mogelijkheid dat gebruikers zelf hun collatie op maat kunnen maken met behulp van een collatie-instrument, dat verschillende vormen kan aannemen. Als het gaat om een gratis te downloaden programma, zou je bijvoorbeeld in het archief een speciale optie kunnen voorzien, zoals: ‘Exporteren naar CollateX’. De gebruiker kiest twee segmenten; visualiseert daarvan de grondlaag of de toplaag; en vraagt daarvan de XML op. Als de gebruiker dan voldoende digitaal geletterd is, zou hij of zij het bewuste collatie-programma kunnen downloaden en het XML-document ingeven.

Maar natuurlijk geldt hier opnieuw hetzelfde als wat voor het ingewikkelde variantenapparaat van Charles Krance gold. Het heeft weinig zin om intimiderende diakritische tekens te gaan vervangen door een even intimiderend geheel van markup-talen en programma’s, en de gebruiker daarmee te confronteren. Een alternatief is om op Europees niveau een collatie-instrument te ontwikkelen dat ingebouwd zou kunnen worden in het digitale archief. De gebruiker kan dan twee segmenten kiezen en ze via de collatie-optie *on the fly* digitaal laten collationeren.

Het nadeel is (voorlopig) dat dit soort collatieprogramma’s vaak te zwaar zijn om *in real time* vanop een server de collatie-procedure te doorlopen wanneer een gebruiker daarom vraagt. Als de ‘collatie-plugin’ twee zinnen van Proustiaanse omvang moet vergelijken, zou dit wel eens een te grote belasting kunnen vormen, zowel voor de server als voor de browser. Maar omwille van de overzichtelijkheid is het hoe dan ook beter om met kleine teksteenheden of segmenten te werken, wat de snelheid van de collatie meteen bevordert. Wanneer een digitaal archief met een dergelijk collatie-instrument kan worden uitgerust, is de kloof tussen archief en editie zo goed als gedicht.

4. CONCLUSIE

Terwijl in het verleden diverse editiescholen elk hun eigen traditie hadden, die vaak nationaal of taalgebonden was, hebben de ontwikkelingen in de digitale teksteditie een uitgesproken internationaal karakter, zoals blijkt uit initiatieven als de COST Action ‘Interedition’. Een van de belangrijkste trends in de editiewetenschap op dit moment is dit soort supranationale initiatieven om editie-instrumenten te bouwen die inter-operationeel zijn en die eventueel in digitale archieven ingebouwd kunnen worden. Als een archief goed gestructureerd en gecodeerd is, kan het een heel flexibel instrument zijn voor de studie van moderne manuscripten, soms zelfs flexibeler dan een traditionele editie. In een traditioneel variantenapparaat wordt bijvoorbeeld een vast ijkpunt gekozen waartegen dan de varianten worden afgezet. Maar om varianten te vergelijken is niet noodzakelijk een ‘invariant’ of basistekst nodig; een systeem van relatieve kalibrering kan even nuttig zijn bij de bestudering van moderne manuscripten (Van Hulle, 2004, p. 514),⁷ zolang de gebruiker maar een overzicht blijft behouden van *wat* hij met *wat* aan het vergelijken is. De digitale architectuur kan daarbij helpen, maar de actieve betrokkenheid van de gebruiker is misschien nog crucialer. Als het om moderne manuscripten gaat, zullen die gebruikers in vele gevallen onderzoekers zijn, die het doe-het-zelf-aspect van een ingebouwd collatie-instrument wellicht juist appreciëren.

Wanneer collatie-instrumenten binnen afzienbare tijd voldoende betrouwbaar en gebruiksvriendelijk zijn, hoeft er geen wezenlijk, en zeker geen hiërarchisch verschil te bestaan tussen enerzijds een elektronische editie waarbij een collatie-instrument wordt gebruikt om een variantenapparaat te genereren, en anderzijds een digitaal archief waaraan een collatie-optie is toegevoegd. Het enige verschil zou zijn dat in een editie een editeur het collatie-instrument bedient, terwijl in een archief de gebruiker dit zelf moet (of mag) doen. Het gevolg daarvan is dat de tweedeling tussen archieven en edities niet langer een duidelijke compartimentering is maar een continuüm, een glijdende schaal, waarbij de gebruiker zelf grotendeels bepaalt hoe hij of zij de digitale architectuur gebruikt: als een archief, als een genetisch dossier of als een editie.

⁷ Een voorbeeld hiervan is de elektronische editie van Willem Elsschots *Achter de Schermen* (de Bruijn, Neyt & Van Hulle, 2007).

Literatuurlijst

- Beckett, S. (1993). *Company/Compagnie and A Piece of Monologue/Solo: A Bilingual Variorum Edition*. Charles Krance (ed.). New York en Londen: Garland.
- Crasson, A. (red.) (2008). *L'édition du manuscrit: De l'archive au scriptorium électronique*. Louvain-la-neuve: Bruylant-Academia.
- de Biasi, P.-M. (1996). 'Édition horizontale, édition verticale: Pour une typologie des éditions génétiques (le domaine français 1980-1995).' In Didier, B. & Neefs, J. (red.), *Éditer des manuscrits: Archives, complétude, lisibilité*. Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes, p. 159-193.
- De Bruijn, P., Neyt, V. & Van Hulle, D. (eds.) (2007). Willem Elsschots *Achter de Schermen*. Elektronische editie. Den Haag: Centre for Manuscript Genetics/Huygens Instituut, 2007.
- Didier, B. & Neefs, J. (red.) (1996). *Éditer des manuscrits: Archives, complétude, lisibilité*. Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes.
- Ferrer, D. (1998). The Open Space of the Draft Page: James Joyce and Modern Manuscripts. In Bornstein, G. & Tinkle, T. (red.), *The Iconic Page in Manuscript, Print, and Digital Culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, p. 249-267.
- Lebrave, J.-L. (1993). 'L'édition génétique.' In Cadiot, A. & Haffner, C. (red.), *Les manuscrits des écrivains*. Paris: CNRS/Hachette, p. 206-223.
- Leriche, F. & Meynard, C. (red.) (2008). *De l'hypertexte au manuscrit: L'apport et les limites du numérique pour l'édition et la valorisation de manuscrits littéraires modernes (Recherches et Travaux 72)*. Grenoble: Éditions littéraires et linguistiques de l'Université de Grenoble.
- Mathijsen, M. (1997). *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut.
- Scheibe, S. (1982). 'Zum editorischen Problem des Textes.' *Zeitschrift für deutsche Philologie* 101: 12-29.
- Shillingsburg, p. (2006). *From Gutenberg to Google: Electronic Representations of Literary Texts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Hulle, D. (2004). 'Compositional Variants in Modern Manuscripts.' *Digital Technology and Philological Disciplines. Linguistica Computazionale*, XX-XXI: 513-527.
- Van Hulle, D. (2007). *De kladbewaarders*. Nijmegen: Vantilt.
- Zeller, H. (1971). 'Befund und Deutung.' In Martens, G. & Zeller, H. (red.), *Texte und Variantenten: Probleme ihrer Edition und Interpretation*. München, p. 45-89.